

חפץ

חנוך לוין זכה להצלחה קופתית גדולה ולשבחי הבקורת והמסה התיאטרלית, שמצאה ב"חפץ" את "מחזה-הבשורה" המיוחל מכבר של המחזאות הישראלית. המחזה המודפס מאפשר לבחון צד אחד של הערכה זו; לא דווקא את סגולותיו הדראמטיות של המחזה אלא את התימטיקה ואת עיצוב הדמויות. אגב קריאה מתבלטות אמנם סגולותיו החשודות של המחזה, אך לא פחות מכך חולשותו תי.

בסופה של הקריאה מתעוררת השאלה, האם לפנינו מחזה אופנתי שהצלחתו נובעת דווקא מן החריג שבאפיו ואשר בעוד שנים אחדות, בהתחלף מזג-האוויר הרווח בציבור, לא ייחשב עוד "פנינת-כתר" למחזאות המקורית. אפשר, כמובן, להיכנס לדיון סוציו-תרבותי ב"חפץ" ולנסות למצוא בו שיקוף סאטירי בוטה של המציאות, לא בצורה מישירה ותוקפנית אלא בצורה עקיפה, שהשפעתה מרובה יותר ומאריכת-ימים יותר, המגלמת בדמויות בשר-ודם מצבים "קיומיים" וערכים "קיומיים". יכול אדם גם לנסות ולתלות את הצלחת המחזה ב"רוח הזמן", בנטייתו למאזן זכיון ולניהיליזם, למשל. אולם דיון כזה חורג מן המצע הקצר שלנו כאן.

"חפץ" הוא גרוטסקה ואשר על כן הסטריאוטיפיות וההגזמה האבסורדית של הדמויות הן מחויבות המציאות. ההשפלה והאומללות אינן בו "ערך" אלא "סטאטוס" או "נורמה". הגיבורים—טיגלך, אשתו כלמנסע, בתו פוג' רא, ארוסה ורשביאק וחפץ, דייר קבוע (17 שנים)—יוצרים מידרג משונה של אומללות בינם לבין עצמם, וכל אחד מהם בא על סיפוקו האנושי בהשפילו עד עפר את זולתו החלש ממנו. אולם דמויותיו הסטריאוטיפיות של לוין הן דמויות היודעות את מצבן ואת התפקיד שהטיל עליהן המחזאי; אין אלו בובות-תיאטרון הנמשכות בחוטים אלא ב-

בות המכריות על מצבן—בדיאולוגים חריזים, פים, שעל הנייר אינם מצליחים משום-מה לשכנע במהימנותם, ובמונולוגים הקצרים. לפני כל עשייה מכריזה הדמות מדוע ולשם מה עומדת היא לעשות את אשר תעשה. ריטוריקה היא ריטוריקה גם כשנושאת הם האומללות וחוסר-התכלית שבחיים וכשהפא-תוס שלה ציני ומאקאברי. ר"חפץ" הוא קונצ'רטו למיתר אחד, מיתר קשה וחד. במיתר האחד שלו שולט לוין שליטה וירטור-אוזית והוא מפתח את שליטתו בגונים הרבים האפשריים לו, אף כי יש לומר כי גם "לשיטתו" אין האפשרויות הגלומות כאן מגיעות לגמר מיציון.

אין ספק כי כאשר הדמויות נעות על הבימה יש להן ול"אנטי-בשורה" שבפיהן איכות תיאטרלית, שהיא בבחינת הישג. אך המחזה על הכתיב מעיד על חולשתה של הנגינה על "תו אחד".

ב. ט.

חיים ובמה

בעשור האחרון יצאו בישראל מספר ספרים שתרמו, כל אחד על-פי דרכו וטעמו וכשיעור יכלתו, להרצאת-קורותיו של התיאטרון העברי ולתיאור ההווה והפרובלימטיקה שלו. כך, למשל, עולים בזכרונו כמאליהם עיניו של ישראל גור, עורכו המסור של הרבעון "במה", הכרך ההדור של יצחק נורמן המנוח על נחום צמח, מיסד "הבימה" המוסקבאית, ספרי הזכרונות של שמעון פינקל, אלבוים-היובל של התיאטרון הקאמרי, אלבוים-היובל השחקנים של פטר מירום. לרשימה צנועה זו מתוסף עתה כרך של "זכרונות, רשמים, שיטות" שכתב שחקן-"הבימה" הוותיק והנלבב, ארי קוטאי, בעזרתו של הסופר ק. א. ברתני.

* ארי קוטאי: חיים ובמה / 50 שנות תיאטרון; יהושע אורנשטיין, הוצאת "במה" בע"מ, 1972; 223 עמ'.

* חנוך לוין: חפץ (מחזה בשתי מערכות); ספרי סימן קריאה, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור, ת"א, 1972; 87 עמ'.

בין צפת לירושלים

אין אנו משופעים באוטוביוגרפיות, ובפרט חסרים אנו אוטוביוגרפיות של דמויות המהלכות בינינו כיום, שאת דבריהן אנו קוראים מדי-שבוע ואחר דעותיהם אנו עוקבים. וכשמזדמנת אחת כזאת אתה מתחיל לגלות את המקורות, את השרשים, את כבדת-הדרך שעבר האיש עד הלום, והוא נראה לך באור חדש, אחר, אישי יותר, כמובן.

קריאה נפלאה קראתי בפרקי הילדות והבחרות של יהושע ברייטוסף—התינוק שנולד בצפת, שהתגלגל עם אמו ואחיו הקטן לטרנסילבאניה בעת מגיפת הטיפוס בצפת, ושחזר לירושלים בהיותו בן שמונה-עשרה כדי להתמודד עם משבר באמונתו ובהשקפת-עולמו.

יהושע ברייטוסף מספר את סיפורו באורך-רוח, בהנאה גלויה, כשהוא אוסף זכרונות, תמונות קטנות, מעשיות שראה או שמע—ואגב כך נפרשת גלריה של טיפוסים שהם לא רק מעניינים אלא גם נחלתה של תקופה שאיננה—בין אם אלה יהודי העיירה או יהודי צפת לירושלים. אך מכלום מתבלט ועולה דמותה של האם, האלמנה הצעירה, שהצילה את שני ילדיה מחרפת-רעב בצפת והביאתם היישר אל חרפת-רעב בטרנסילבאניה, אך לא אמרה נואש. היא מצאה דרכים להוציא את לחמה ביגיע-כפייה ובכבוד ודמותה מהלכת בספר הזה מראשיתו, כסמל. סיפור קטן ונוגע-ללב באשר לאם, וטיפוסים למבחר המעשיות והמקרים שהספר רצוף בהם, הוא, כלשונו: "ירדה פעם באחת התחנות לקנות צרכי אוכל, והרכבת זוהי בינתיים ונסעה לה יחד עם צרורותיה ושני ילדיה; וכיצד פרצה בבכי איום למראה הרכבת המתרחקת, וכיצד השפילה להסביר באידיש שלה למנהל התחנה מה שקרה לילדיה; וכיצד אותו מנהל תחנה התקשר עם מנהל התחנה הסמוכה וסיפר לו כל אותו מעשה, והלה עלה לרכבת והוריד את כל הצרורות יחד עם שני הילדים והשקה אותם

ספרו של קוטאי בנוי שני חלקים השווים בהיקפם אך לא במידת העניין שימצא בהם הקורא: הראשון, והוא העיקר, "שק של גרוטאות", כולו אוטוביוגרפי, והשני, "מי מפחד משיטת סטאניסלאבסקי", בו משמשים בערבוביה קצת רשימות-לימוד של קוטאי והרבה "דברים בשם אומרם", מפי "שחקני התיאטרון האמנות" (המוסקבאי) ו"מפי שחקנים ובמאים בעולם", שפולם עניינם ב"שיטה" ובאביה, הרב והמורה הגדול, קונסטאנטין סרגייביץ' אלקסייב, שנודע בתולדות התיאטרון בשם סטאניסלאבסקי. ספק אם היו הספר—"השיטה"—נוזקים הרבה אילו ניטלה ממנו מחציתו השניה; כנגד זה, מחציתו הראשונה די בה להקנות לספר את עולמו כתעודה אנושית משיבת-נפש וכנדבך מוכוז בבנין ההיסטוריוגרפיה של התיאטרון העברי.

את סיפור-חיינו מספר אריה קוטאי בכנות, בחן ובחמימות, בחוש-מידה ובהומור, כספר איש עם רעיו או עם בני-ביתו. ובהרבה אהבה הוא מספר את הדברים: אהבה למשפחתו, לצור-מחצבתו, למוריו ומדריכיו באמנות, לחבריו-לתיאטרון, ועל הכל לקרשי הבימה, זו שעליה, כך הוא מעיד בדברי הקדמתו, יכול היה, "בבגדים מפוארים או בבלואי סתבות", להיות "נביא, מלך, הוגה דעות, לוחם אמיץ, שודד-דרכים, פושע, רוצח, דון ז'ואן, קאזאנובה, מאהב שובר-לבבות וכדומה", הקצרה—למצוא, במידה לא מעטה, בחיים-שלי-משחק את חילופו של משחק-החיים.

האדם, אמר המשורר העברי, "אינו אלא קרקע-נוף-מולדתו"; משורר אחר, אנגלי, ראה עצמו בחינת "חלק מפל אשר פגש". אריה קוטאי מצטייר לנו מתוך ספרו כמוצר מובהק של אודיסה היהודית-הרוסית-המחורגנת-החינוכית-המפקננית-השובבה ועם זאת גם כחלק מכל אשר פגש בו בדרכי החיים והמשחק של שנות ה-20, ה-30 וה-40 במוס-קבה ובברלין, בניו-יורק ובהוליווד, ובתל-אביב הקטנה והפחות-קטנה...

* יהושע ברייטוסף: בין צפת לירושלים (פרקי לידות ובחרות); מוסד ביאליק, 1972; עמ' 245.